

Yaşam ve Ölüm Felsefesi

Editör: A. Kadir Çüçen

SENTEZ

Yaşam ve Ölüm Felsefesi

Editör: A. Kadir ÇÜÇEN

Yaşam ve Ölüm Felsefesi
© Editör: A. Kadir Çüçen
Sentez Yayıncılık 2017

Bu kitabın yayın hakları Sentez Yayıncılık'a aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz,
hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz, yayınlanamaz.

ISBN 978-605-9922-67-8

1. Basım: Sentez Yayıncılık
Ankara Aralık 2017

Kapak ve İç Düzen: Sentez

Baskı

TARCAN MATBAACILIK
Zübeyde Hanım Mah. Samyelki Sok. No:15
İskitler/ANKARA
Tel: 0312 384 34 35 Faks: 0312 384 34 37
Sertifika No: 25744

SENTEZ

YAYIN VE DAĞITIM EĞİTİM ve
ÖĞRETİM KURUMLARI TİC.ve SAN. A.Ş.
Cumhuriyet Cad. Eski Tahlı İçi Sokak No:5 BURSA
Tel: (0 224) 225 11 80 (pbx) Faks: (0 224) 225 02 00
bilgi@sentezdagitim.com.tr www.sentezkitap.com
Sertifika No: 14399

Editör: A. Kadir Çüçen

Yaşam ve Ölüm Felsefesi

Yazıların sorumluluğu yazarlara aittir.

SENTEZYAYINCILIK®

A. KADİR ÇÜÇEN

kadir@uludag.edu.tr

<http://kadir.home.uludag.edu.tr>

Prof. Dr. A. Kadir ÇÜÇEN, 1961 yılında Erzurum'da doğdu. İlk, orta ve lise tahsilini İzmir'de tamamladı. 1985 yılında Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin Felsefe Bölümü'nü bitirdikten sonra Yüksek Lisans ve Doktora çalışmalarını Amerika Birleşik Devletleri'nde tamamladı. Doktora çalışmasını Alman felsefeci Martin Heidegger'in varlık kuramı üzerinde yaptı. 1993 yılında Türkiye'ye döndü. 1995'de yardımcı doçent, 1997'de doçent ve 2003'te profesör oldu. Yazar; *Mantık, Martin Heidegger: Varlık ve Zaman, Felsefeye Giriş, Bilgi Felsefesi, Klasik Mantık, Orta Çağ ve Rönesans'ta Felsefe, Varlık Felsefesi, Bilim Felsefesine Giriş ve İnsan Hakları* adlı kitapları yazmasının yanı sıra *Varoluş Filozofları ve Felsefe Tarihi I, II ve III* kitaplarında editördür. Yurt içinde çok sayıda sunduğu bildiri ve yazdığı makalelerin yanı sıra Rusya, Fransa, Hollanda, Küba ve ABD'de Heidegger üzerine çok sayıda bildirileri; Rusya, Fransa, Bulgaristan ve ABD'de yayınlanmış makaleleri bulunmaktadır. 1999 yaz dönemi TÜBA burslusu olarak ABD'nin Duquesne Üniversitesi'nde Teknoloji Felsefesi üzerine araştırma yaptı. Çok sayıda Erasmus programı kapsamında Bulgaristan, Slovenya, Slovakya, Polonya ve Hırvatistan'ın çeşitli üniversitelerinde ders verdi. "Kültürlerarası Diyalog ve Eğitim" başlıklı Avrupa Birliği projesini 2008-2009 tarihleri arasında yürüttüğünü yaparak tamamladı. 2012 yılı yaz döneminde YÖK burslusu olarak University of Kentucky'de araştırma yaptı. Şubat – Ağustos 2017 tarihleri arasında Tübitak 2019 Doktora Sonrası Araştırma bursu kapsamında yine Amerika Birleşik Devletleri Duquesne Üniversitesi'nde ölüm felsefesi üzerine araştırma yaptı.

Halen Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Evli ve bir çocuk babasıdır.

İçindekiler

ÖZSÖZ	9
GİRİŞ: YAŞAM VE ÖLÜMÜN ANLAMI ÜZERİNE BİR DENEME	11
A.KADİR ÇÜÇEN	
I. BÖLÜM: ANTİK ÇAĞDA YAŞAM VE ÖLÜM FELSEFESİ	27
1. İLKEL İNANÇLARDA YAŞAM VE ÖLÜM	28
FIRAT İLİM	
2. MİTOLOJİK ESERLERDE VE DİNİ ÖĞRETİLERDE YAŞAM VE ÖLÜM	35
ZEYNEP BERKE ÇETİN	
3. SOKRATES ÖNCESİ FELSEFEDE YAŞAM VE ÖLÜM ANLAYIŞLARI	49
ZEYNEP BERKE ÇETİN	
4. SOKRATES ÖNCESİ DÖNEMDE YAŞAM VE ÖLÜM	62
ZEYNEP BERKE ÇETİN	
II. BÖLÜM: İNSAN FELSEFESİNDE YAŞAM VE ÖLÜM FELSEFESİ	73
1. YAŞAMAK İÇİN ÖLMEK: SOKRATES'TE ÖLÜM VE YAŞAM	74
ALİ HAN BABUÇÇU	
2. PLATON DÜŞÜNCESİNDE ÖLÜMSÜZLÜK TECRÜBESİ OLARAK İRADİ ÖLÜM	90
AYŞE GÜL ÇİVGİN	
3. ARİSTOTELES'TE ÖLÜM VE ÖLÜMSÜZLÜK	100
ALİ HAN BABUÇÇU	
4. EPİKÜROS'TA VE STOA FELSEFESİNDE ÖLÜM DÜŞÜNCESİ	117
YAZAR: WARREN SHIBLES ÇEVİREN: ALİ HAN BABUÇÇU	
III. BÖLÜM: TEOLOJİDE YAŞAM VE ÖLÜM FELSEFESİ	135
1. HAYATTA KALMA HİPOTEZLERİ	136
VİNCANT BARRY ÇEVİREN. UFUK ÖZEN BAYKENT	
2. İBN SİNA: YAŞAM VE ÖLÜM	154
SEDA ÖZSOY	
3. GAZALİ: YAŞAM VE ÖLÜM	166
SEDA ÖZSOY	
IV. BÖLÜM: MODERN ÇAĞ'DA YAŞAM VE ÖLÜM FELSEFESİ	177
1. GİORDANO BRUNO: YAŞAM VE ÖLÜM	178
FIRAT İLİM	
2. LEIBNİZ FELSEFESİNDE YAŞAM VE ÖLÜMSÜZLÜK	183
EDA HAYRİOĞULLARI	
3. SPİNOZA'DA YAŞAM VE ÖLÜM	195
MEHMET FATİH ELMAS	
4. KANT'TA İNSANI KENDİSİ KILAN ÖLÜMÜ BİLMESİ Mİ ? ÖZGÜRLÜĞÜ DÜŞÜNEBİLMESİ Mİ ?	207
AYŞE GÜL ÇİVGİN	

5. HEGEL'DE YAŞAM VE ÖLÜM VE ÜZERİNE	218
ENVER ORMAN	
6. KARL MARX: YAŞAM VE ÖLÜM	241
IRMAK GÜNGÖR	
7. KIERKEGAARD: YAŞAM VE ÖLÜM FELSEFESİ	256
YASEMİN AKIŞ YAMAN	
V. BÖLÜM: YAŞAM FELSEFESİNDE YAŞAM VE ÖLÜM	267
1. YAŞAMI OLUMLAYAN BİR FİLOZOF OLARAK BERGSON	268
ÖZGÜR EKİNCİ	
VI. BÖLÜM: MARTIN HEIDEGGER'DE YAŞAM VE ÖLÜM	285
1. VARLIK SORUNSALININ UFKUNDA ÖLÜM MESELESİ	286
ÇİĞDEM YILDIZDÖKEN	
2. YAŞAM İLE ÖLÜM İLİŞKİSİNİN AÇIKLIĞI OLARAK DÜNYA: FENOMENOLOJİK BİR HEIDEGGEROKUMASI	310
AYSUN GÜR	
VII. BÖLÜM ÇAĞDAŞ FELSEFEDE YAŞAM VE ÖLÜM FELSEFESİ	329
1. VAROLUŞÇULUK VE ÖLÜM	330
ÖZGÜR AKTOK	
2. CAMUS: YAŞAM VE ÖLÜM FELSEFESİ	359
YASEMİN AKIŞ YAMAN	
3. MERLEAU-PONTY'DE YAŞAM VE ÖLÜM	375
TUNCAY SAYGIN	
4. LEVINAS	387
GÜLAY ÖZDEMİR AKGÜNDÜZ	
5. ÖLÜME KARŞI REALİST BİR TUTUM: BERTRAND RUSSELL	414
CENGİZ İSKENDER ÖZKAN	
6. ANALİTİK FELSEFECİ WITTGENSTEIN KENDİ ÖLÜMÜNÜ DENEYİMLEDİ Mİ?	425
SERDAL TÜMKAYA	
7. POSTMODERN FELSEFEDE YAŞAM VE ÖLÜM	436
SİNAN KILIÇ	
VIII. BÖLÜM: SANAT VE EDEBİYATTA YAŞAM VE ÖLÜM	453
1. SİNEMADA YAŞAM VE ÖLÜM	454
ELİF NUYAN GÖKHAN GÜRDAL	
2. GÜNÜMÜZ ANADOLU MÜZİKLERİNDE YAŞAM VE ÖLÜM	465
FIRAT İLİM	
3. KARŞITLIK İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA TÜRK EDEBİYATINDA YAŞAM VE ÖLÜM ŞİİRLERİ ÜZERİNE	472
KERİME ÜSTÜNOVA MUSTAFA ÜSTÜNOVA	
4. AŞK VE ÖLÜME SUSAMIŞ BİR ŞAİR: PEYO YAVOROV	489
EMİN ATASOY İSMAİL ÖRKUN ATASOY	
IX. BÖLÜM: SİYASET FELSEFESİNDE YAŞAM VE ÖLÜM	519
1. SİYASET FELSEFESİNDE YAŞAM VE ÖLÜM	520
IRMAK GÜNGÖR	

X. BÖLÜM: İNSAN HAKLARI AÇISINDAN YAŞAM VE ÖLÜM	529
1. TEMEL İNSAN HAKKI OLARAK YAŞAMA HAKKI.....	530
TAYFUN TORUN	
XI. BÖLÜM: PSİKOLOJİDE YAŞAM VE ÖLÜM	541
1. KLASİK PSİKANALİZDE YAŞAM VE ÖLÜM	542
SEDA AKTAŞ	
2. PSİKOLOJİK AÇIDAN YAŞAM VE ÖLÜM.....	552
EYLÜL ŞENYÜREK	
3. DEHŞET YÖNETİMİ KURAMI'NDA YAŞAM VE ÖLÜM	570
DUYGU DİNÇER	
XII. BÖLÜM: ANTROPOLOJİ VE SOSYOLOJİDE YAŞAM VE ÖLÜM	583
1. ANTROPOLOJİK AÇIDAN YAŞAM VE ÖLÜM.....	584
EYLÜL ŞENYÜREK	
6. YAŞANABİLİR KENTLER İÇİN KENTSEL YAŞAM KALİTESİ YA DA KENTTE YAŞAMAKLA "KENTLİ" YAŞAMANIN FARKI.....	610
BEKİR PARLAK	
7. HAYATIN ANLAMI, ÖLÜM VE SOSYAL HAYATIMIZ KONULARINDA BİR SÖYLEŞİ YA DA DENEME.....	622
• FÜGEN BERKAY	
XIII. BÖLÜM: BİLİM VE TIPTA YAŞAM VE ÖLÜM.....	629
1. BEYNİN EVRİMİ IŞIĞINDA YAŞAM VE ÖLÜM.....	630
REYHAN PÜTÜN	
2. TIPTA YAŞAM VE ÖLÜM.....	652
MUSTAFA BOZBUĞA	
XIV. BÖLÜM: EKONOMİ AÇISINDAN YAŞAM VE ÖLÜM	673
1. YAŞAM VE ÖLÜMÜN EKONOMİ POLİTİĞİ.....	674
ESRA DOĞAN	
XV. BÖLÜM YAŞAM VE ÖLÜM ÜZERİNE DENEMELER.....	687
1. ÜÇ ÖYKÜ.....	688
NACİ TEKDAL	
BÖLÜM YAZARLARININ KISA ÖZGEÇMİŞLERİ	709

ÖZSÖZ

Bu çalışmanın ilk taslağı, doktoramı yapıp ülkeye döndüğümde oluşmuştu. “Neden Batı felsefecileri gibi kavram üretemiyoruz? ya da felsefe yapamıyoruz?” diye düşünmeye başlamıştım. Çünkü ana dilimizden alacağımız kavramları Martin Heidegger’in yaptığı gibi felsefeye kazandırma etkinliği olmadan felsefe yapmak olanaklı değildi. Bu nedenle acaba “yaşam” ve “ölüm” kavramları üzerine ne tür bir irdeleme yapılabilirdi?” diye düşünmeye başlamıştım. Fakat uzun süren bir ders verme etkinliği, bu çalışmanın gecikmesine neden oldu. Yıllar sonra tekrar mezun olduğum üniversiteye Tübitak’ın doktora sonrası yurt dışı araştırma bursu ile gince, yarım bıraktığım düşünce için yeni okuma ve araştırmalara fırsat buldum. Uzun bir araştırma ve okuma sonrası, bu düşünceyi hayata geçirmek için ülkemizin değerli akademisyenleri ile iletişime geçmeye karar verdim. Çünkü yapmak istediğim, doktoasını yeni almış genç bir felsefecinin düşündüğünden daha büyüktü ve farklı disiplinleri de dahil ettiğimden kapsamlı bir çalışma olacaktı.

Çalışmalarımın sonucunda yaptığım taslak ve konu başlıklarını, alanında uzman olan arkadaşlarımla paylaştım. Arkadaşlarımdan verdiği desteği görünce yapmak istediğimiz çalışmanın ne denli önemli ve gerekli olduğunu bir kez daha anladım. Böylece editörlüğünü üstlendiğim elinizdeki bu eser ortaya çıktı. Öncelikle tüm bölüm yazarlarına teşekkürü borç bilirim. Onlar olmadan böyle bir eser ortaya çıkmazdı.

Bu çalışmanın amacı, insanın varolma amacını, yani yaşayan varlık olarak kendisini var etmesinde sonlu olmasının/ölümlü olmasının rolü ve işlevini temele alarak irdelemek ve hem tarihsel süreçte felsefe ve filozoflardaki karşılığını ortaya koymak hem de farklı disiplinlere göre açıklamaktır. Bu nedenle çalışma, ölüm karşısında insanın yaşama tutunma ve kendisini varlık olarak ortaya koyma serüveninin felsefi açıklamasını yapmayı amaçlamaktadır.

İnsanın sonlu olmasının gerçekliği karşısında var olma serüvenini betimleme, anlama, yorumlama ve öneride bulunmayı içeren bir yöntemle yazılar kaleme alınmıştır. Kısaca fenomenolojik, varoluşçu ve hermeneutik bir anlayışla yaşam ve ölüm olgusu irdelenmiştir. Böylece bu çalışmada, insan varlığının sonlu ama kendini var etme sürecinin fenomenolojisi açığa çıkartılmaya çalışılmıştır. Yaşam ve ölüm diyalektiğinin varoluşçu ve hermeneutik irdelemesi ve yorumu, özellikle filozoflarından ve farklı disiplinlerden yola çıkılarak açıklanmıştır.

Farklı alanlardan yaşam ve ölüm olgusuna bakış, bu çalışmanın zenginliğini ve farkını ortaya çıkartacağına inanıyorum. Disiplinlerarası bir çalışma olan “Yaşam ve Ölüm Felsefesi”, ülkemizde bir ilke de imza atmış olacak. Felsefecilerin yaşam ve

ölüm olgusuna bakışının yanında siyaset, sosyoloji, psikoloji, ekonomi, antropoloji, hukuk, sanat ve edebiyat gibi alanların yaşam ve ölümü ele alışları ve irdellemeleri konunun zenginliğini ve anlamının çeşitliğini göstermektedir. Çünkü yaşam ve ölüm, insan varlığının kaçınılmaz temel varlık ya da var olma olgusudur. İnsanın yaşamı ve ölümü farkedene ve üzerine konuşabilen biricik varlık olması, konuyu daha da cazip hale getirmektedir. Tüm bu farklı disiplinlerin yaşam ve ölüme yaklaşımı, aslında insanın ne olduğunu açıklama ve anlama çabasıdır.

Böyle bir çalışmanın başlamasına vesile olan Tübitak'ın "2219 Yurt Dışı Doktora Sonrası Araştırma Programı"nın ne denli önemli olduğunu da göstermektedir. Araştırma geleneği oluştuğunda yaşamın değeri ve anlamı ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle Tübitak'a desteğinden dolayı teşekkür ederim.

Editör
Kadir ÇÜÇEN
Aralık 2017, Bursa

6. ANALİTİK FELSEFECİ WITTGENSTEIN KENDİ ÖLÜMÜNÜ DENEYİMLEĞİ Mİ?

“Ölüm bir yaşam olayı değildir. Ölüm yaşanmaz.”

SERDAL TÜMKAYA¹

Wittgenstein açısından “insanın sonlu olmasının gerçekliği” hiçbir gizem içermeyen sıradan bir durumdur (krş. 6.4311).² Ona göre insan sonlu değil de bengi olsaydı herhangi bir gizem çözülmeden kalırdı. Çünkü ortada çözülecek bir gizem yoktur. Analitik felsefenin beş kurucusundan biri olarak kabul edilen Wittgenstein bilebildiğim kadarıyla insanın “var olma serüvenini betimleme, anlama, yorumlama ve öneride bulunmayı” aklından hiç geçirmemiştir.³ Fenomenolojik, varoluşçu ve hermeneutik anlayışlar hakkında bilgisi veya onlara dair bir ilgisi olmayan Wittgenstein, insan varlığının sonlu olmasını “insanın kendi ölümünü yani varlığının sonunu deneyimlemeyeceğini” söyleyerek geçiştirmiştir. Çağımızın önemli ve en ünlü filozoflarından birisi olan Wittgenstein, “yaşam ve ölüm diyalektiğinin varoluşçu ve

¹ Orta Doğu Teknik Üniversitesi Felsefe Bölümü Öğretim Elemanı

² Bu yazımı baştan sona okuyarak birçok yazım hatasına dikkatimi çeken Ankara Üniversitesi Felsefe Bölümünden sevgili dostum araştırma görevlisi Emir Özer’e çok içtenlikle teşekkür etmek istiyorum.

³ Bu makale genel olarak analitik felsefecilerin ölüm ve yaşam üzerine olan görüşlerine dair değildir. Özel olarak Wittgenstein, hatta onun sadece, tek basılı eseri olan, *Tractatus* adlı kitabının son kısmı üzerinedir. Fakat aynı zamanda o kısımda bile Wittgenstein’in sorunu diğer felsefi problemlere baktığı biçimde yani analitik-pozitivist tavırla ele aldığını göstermek istiyorum. Bu bölümün yazarı olarak ben de aslında analitik *stil* denilen tarzda çalışıyorum ve o şekilde yazıyorum. Dolayısıyla aşağıda söyleyeceğim hiçbir şey mantıksal pozitivizm veya genel olarak analitik felsefeye dair toptan bir karşı çıkış olarak yorumlanmamalıdır. Benim itiraz ettiğim şey sadece bir şeyin, sürecin veya durumun “mantıksal yapısı” diye belirsiz bir kavrama yaslanılarak, “mantıksal analiz yapıyorum sloganı” altında sergilenen kolaylıktır. Ölüm ve yaşam birbirini dışlar demek hiçbir şey dememekle eşdeğerdir. Yaşam, ölüm, deneyim, deneyimleyen şey ve dışlama kavramlarını incelenmeden bırakmak analitik felsefenin kavram analizi idealine sırt çevirmektir.

Wittgenstein’in diğer eserlerini göz ardı ediyorum, çünkü burada analitik felsefede ölüm meselesine yaklaşım beni ilgilendiriyor. Geç dönem Wittgenstein’in yazılarını dileyen yine de analitik felsefe olarak görebilir ama ben bu konuda Russell’a katılmadan edemiyorum (Kıta’ya dahil eden Başaran, 2014; analitik geleneğe dahil eden Glock, 2004). Russell, geç dönem Wittgenstein için son derece ağır eleştirilerde bulunmuştur, ama bu zaten çok iyi biliniyor.

hermeneutik irdelemesi ve yorumunu” yapmak şöyle dursun, özellikle bu ikisinin birbirini mantıksal olarak tümüyle dışlamasından yola çıkarak ölüm ve yaşam hakkındaki görüşlerini dile getirmiştir. Bu makalemin amacı, yaşayan varlık olarak insanın kendisini var etmesinde sonlu/ölümlü olmasının rolünün erken dönem Wittgenstein’daki karşılığını ortaya koymak ve onun yaklaşımını disiplinler arası bir bakışla incelemektir.

Wittgenstein Tractatus’ta değeri olan bir şeyler varsa onların dünyanın, yani olup bitmelerin dışında olması gerektiğini savunur (2013, 6.41). Hayatın anlamı sorusu onun için değer yüklü bir sorudur. Ölümün anlamı da öyle olsa gerek. Dünya ise olup bitmelerden ibaret:

Dünyanın anlamı, dışında yatsa gerek. Dünyanın içinde herşey⁴ [sic] nasılsa öyledir, herşey nasıl olup-bitiyorsa öyle olup-biter; içinde hiçbir değer yoktur—olsaydı bile, hiçbir değer taşımazdı. Değer taşıyan bir değer varsa, bütün olup-bitmenin, öyle-olmanın dışında yatsa gerek. Çünkü bütün olup-bitme, öyle-olma, rastlantısaldır. Onu rastlantısal-olmayan kılan, dünyanın içinde yatamaz, çünkü öyle olsaydı, bu da yeniden rastlantısal olurdu. Bu, dünyanın dışında yatsa gerek. (6.41)

Etik ve benzeri alanlara dair bu tavır onları küçümsemek üzerine kurulu değil. Wittgenstein bu alanlarda (teknik anlamda) “önerme” yoktur diyor. Yani söylenen şeyler doğruluk değeri alamıyor. İddiası böyle bakıldığında son derece alçak gönüllüdür. “-Dır”dan “-malı” çıkmaz demek gibi bir şey. Ama tabii böyle söylenince sanki yaşam veya ölüm hakkında nesnel, güvenilir bir bilgiye varılamaz ve bu konuda sağlam argümanlar sunulamazmış izlenimi doğmaktadır. Ülkemizde özellikle analitik felsefenin karşıtları onu nesnellik saplantılı olarak resmettikleri için nesnel olması doğasına aykırı olan bu alanlarda onların bir sözü olmayacağını ve onların ölüm-yaşam gibi konuları felsefeden tasfiye etmeye çalıştıklarını varsayar. Durum böyle değildir.

Nitekim büyük oranda analitik gelenekte oluşturulduğu kabul edilen Stanford Felsefe Ansiklopedisi “Ölüm” başlıklı gayet uzun bir maddeye sahiptir. Yazarı Steven Luper şu anda Teksas eyaletindeki Trinity Üniversitesinde çalışmakta olan bir bilgi kuramcısı ve etik uzmanıdır. Harvard doktoralıdır. Harvard son seksen senedir dünyada analitik felsefenin amiral gemilerinden biridir. Whitehead, C. Lewis, Quine, Davidson, Putnam ve Kripke gibi öncü isimler buradan çıkmıştır. Ülkemizde çok yaygın ve bir o kadar da yanlış şekilde analitik ve Kıta felsefesi akımları konu ayrımlarına paralel sanılmaktadır. Bu kesinlikle ve kelimenin her anlamında yanlıştır. Analitik stilde çalışanlar etik, estetik, Afrika felsefesi, antik felsefeler, Kıta felsefesi, İdealizm, Kant, siyaset teorisi, ortaçağ felsefesi ve hukuk felsefesine gayet büyük bir

⁴ Kullandığım çeviri metin ısrarla “her şey” yerine “herşey” ifadesini kullanıyor. Düzeltmeden bırakıyorum.

ilgi göstermişlerdir. Bu ilgi alanlarını doğrudan Harvard University Department of Philosophy internet sayfasındaki “Department Interests” başlıklı sekmeden derledim (<https://philosophy.fas.harvard.edu/people>). “Harvard istisnadır” diyenler, diyorlarsa tüm Sarmaşık Ligi üniversitelerinin felsefe bölümlerini kendisi inceleyebilir. Felsefe okulları inceledikleri konuların kapsamıyla değil ama onları nasıl ele aldıklarıyla birbirinden ayrılırlar. Yaşıttım olan genç meslektaşlarıma tuhaf gelebilir ama Türkiye’nin en analitik yönelimli bölümleri olarak bilinen Bilkent, ODTÜ ve Boğaziçi felsefe bölümleri etik, feminizm, felsefe tarihi ve siyaset teorisi çalışan öğretim üyeleri ve doktora öğrencileri ile dolup taşmaktadır. Çok şaşırtıcı geldiyse üç bölümün internet sayfalarındaki bölüm elemanlarının bilgilerini kontrol edebilirsiniz. Bitirilmiş doktora tezlerini ve bölümlerdeki seminer listelerini incelemek de dediğim şeyin kesinlikle doğru olduğunu gösterecektir. Dolayısıyla analitik yönelimlilerin *hep* bilimle ilgilendiği, bilim felsefesi yaptıkları ama Kıta yönelimlilerin *sadece* ölüm, yaşam, sevgi, kaygı, politika, etik ve estetik ile ilgilendikleri çağımızın en büyük yalanlarından biridir.⁵ Dahası Tractatus bilim ile felsefe arasına kesin ayırım koymuş, psikoloji veya evrimin felsefe ile önemli bir ilişkisi olamayacağını kesin şekilde bildirmiştir (bkz. Wittgenstein, 2013, 4.11, 4.112 ve 4.1121). Wittgenstein psikoloji veya evrim kuramıyla değil ama mistik olanla ilgilenmiştir. Ama bunu da analitik denilen bir tarzla yapmıştır. Mistik olandaki gizemi, gizemli bir mantıksal analiz ile eritmeye çalışmıştır.

İşte bu nedenle Wittgenstein için ölüm ve yaşam arasındaki ilişki kırmızı ve yeşil renklerinin görüş alanımızın tek bir noktasında aynı anda yer bulamaması ve birbirini dışlaması ilişkisi gibidir.⁶ Her iki karşıtlık da mantıksaldır:

Nasıl yalnızca mantıksal bir zorunluluk varsa, aynı şekilde yalnızca mantıksal bir olanaksızlık vardır. Örneğin, iki rengin görüş alanı içinde aynı anda aynı yerde bulunmaları olanaksızdır; hem de mantıksal olarak olanaksızdır, çünkü bu, rengin mantıksal yapısı yoluyla dışarıda bırakılmıştır. (6.375&6.3751)

Ölüm ve yaşam da kendi mantıksal yapıları dolayısıyla birbirlerini dışlar. Daha sezgisel bir biçimde de olsa Epikür de aynı şeyi söylemiştir: “Ölüm bizi kaygılandırmaz çünkü biz varken ölüm yoktur ve ölüm varken artık biz yokuzdur.” Ama gerçekten burada bir mantıksal dışlama ilişkisinin olduğunu sağlam bir argümana dayalı olarak gösterebilir miyiz? Evet, ölüm yaşamın sonlanmasıdır (Luper, 2016) ama bir şeyin sonu o şeyin içine dâhil değil midir? Buna cevap verebilmek için ölüm ve yaşam kavramlarımızı açmak zorundayız. Bu kavramlara göre sorumuzun cevabı belki bulunabilir. İkisi birbirinin zıddıdır demek bir tanım vermek değil ama tanım

⁵ Bu cümlemin önceki hali hatalıydı. Buna dikkatimi çeken editörümüz Prof. Dr. Abdulkadir Çüçen’e çok teşekkür ediyorum.

⁶ Ben bu sorunun eleştirel bir analizini daha önce başka bir yerde yapmıştım. İlgili okur o çalışmama bakabilir (Tümekaya, 2017).

ihtiyacını görememektir.

Anlamaya çalıştığımız ikilik “ölüm” ve “yaşıyor olmak”. Bu ikiliği bir derece açarsak “ölmek” ve “yaşamak” gibi biraz daha açık bir dualite elde edebiliriz. Şimdi gelin bunu biraz daha belirgin kılmaya çalışalım. Örneğin daha yaygın bir tanım olan “beyin ölmesi ölçütünü” kullanalım. Beynin ölmüş olmasına karşı “beynin halen yaşıyor olması” biçiminde bir karşıtlık görüyoruz. Fakat beynin yaşaması ifadesi biraz kulak tırmalıyorsa “beynin işlevinin devam etmesine” karşı “beynin işlevini yitirmiş olması” ikiliği daha işe yarar olabilir. Beyin ne zaman işlevini yitirir? Bunun cevabını vermek aşırı zor. Çünkü makinenin fişini çekmezseniz beyin hiçbir zaman *tümüyle* çürümeyecektir. Burada hangi aşamadan sonra fiş çekilirse, ne olursa olsun, beyin geri dönülemeyecek şekilde bozunmuş olacağını kendinize sorunuz. İlk bakışta bu oldukça basit bir soru gibi gözüküyor: Belirli bir aşamadan sonra beyin iyileştirilmesi mümkün olmayan bir şekilde bozulmuş olacaktır. Burada büyük bir sorun belirecektir. Teknolojinin hangi aşamasında olduğumuz bu geri döndürülemez nokta hakkındaki değerlendirmelerimizi neredeyse kesin olarak belirleyecektir. Tek sorun bu da değildir. Bugünkü teknik seviyemizde beyin hangi noktadan sonra düzeltilmez derecede bozulmuş olacağı sorunundan daha önemli bir problem söz konusudur: Yarın teknolojinin nereye varmış olabileceğini kestirmek neredeyse imkansızdır. Öyleyse “ölüm, ölen tarafından yaşanmaz” şeklindeki aforizmayı yazarken Wittgenstein’in son derece yüzeysel davrandığını rahatlıkla öne sürebiliriz. Aslında bu analitik felsefenin büyük bir kısmının genel problemidir. Mantıksal analiz aracılığıyla “kolayca” çözüldüğü ve artık bir gizem-sorun olmaktan çıkarıldığı söylenen birçok şey gibi ölüm-yaşam diyalektiği de analitik felsefenin beş kurucusundan biri olan Wittgenstein tarafından hiç de mantıklı olmayan bir yüzeysellikte bir kenara itilmiştir.⁷ Elbette ölüm ve yaşam ilişkisi hakkında düşünmek ölüm karşısında bir kaygı duymayı gerektirmez. Ama geçtiğimiz yüzyıl bu kaygıyı resmen kuramsal bir biçime sokmuştur.

Yirminci yüzyıl ilginç bir şekilde ölümlü olduğumuz olgusu karşısında hem pratik hem de kuramsal-varoluşsal kaygılar yaşayan bir yeni felsefeciler neslini getirmiştir. Bu tür kaygıların daha çok Kıta felsefecilerinde olduğunu David West’in söylediğini Erдің Sayan aktarmıştır:

[Kıta felsefecileri] olağan sağduyunun felsefecinin işinin önemli unsurları olduğu düşüncesini asla terketmediği [sic] birtakım varoluşsal, ahlaki ve estetik soruların üzerine eğilmeğe devam ederler. Bunlar öncelikle ... var olmanın tabiatı ve

⁷ Analitik felsefenin beş kurucusu derken aklımdaki isimler geleneksel olarak sıralanan isimlerdir: Frege (d.1848, Almanya), Russell (d.1872, İngiltere), Wittgenstein (d.1889, Avusturya), Whitehead (d.1861, İngiltere) ve Moore (d.1873, İngiltere). Bu isimler genelde matematik veya mühendislik kökenlidir. Moore istisnadır. O baştan beri felsefecidir. Ülkemizde bu beşi arasında en çok okunanı Wittgenstein ve en az okunanı Whitehead olmuştur. Frege ve Russell ise az okunmuş ama isimleri sürekli zikredilmiştir.

yaşamın anlamıyla ilgili sorular, doğru ve yanlışla ve sanat ve güzelliğin anlamıyla ilgili sorulardır. (Sayan, y.y., böl. I) (Köşeli parantezi ekleyen Sayan'dır.)

Erdoğan Sayan kendisi West'e katılmaz. Ona göre bu türden konular Kıta felsefecilerinin tekelinde değildir ve örneğin ölüm felsefesi konusunda analitik stilde yazılmış kitaplar bulunmaktadır (a.y. ve ayrıca dipnot 3). Analitik felsefe stilinde böyle kitaplar yazılmış olsa da Wittgenstein bu konuda kafalardaki analitik felsefeci imgesine bire bir uymaktadır. *Tractatus*'un Wittgenstein'ı sadece ölümün değil ama yaşamın kendisinin anlamı hakkında da son derece pozitivisttir.⁸

Öyle bir duygumuz vardır ki, bütün olanaklı bilimsel sorular yanıtlandığında bile, yaşam sorunlarımıza daha hiç dokunulmamıştır. Tabii o zaman da hiçbir soru kalmamıştır; yanıt da tam budur. Yaşam sorununun çözümü, bu sorunun yokolmasında [sic] görülür. (Bu yüzden değil midir ki, uzun şüphelenmelerden sonra yaşamın anlamının açıklık kazandığı insanlar, sonradan bu anlamın nede bulunduğu söyleyememişlerdir.) (2013, 6.52&6.521)

Burada bir sorun olmadığını söyleyen Wittgenstein kesinlikle yalnız değildir. En ünlülerden örnek veririm Epikür ve Spinoza da ölüm sorunu hakkında *Tractatus* tarzı bir yaklaşımı benimsemiştir. İlki "ölüm varsa ben yokum, ben varsam ölüm yoktur" derken ikincisi "ölüme kafa yoranlar aslında hayat hakkında düşünmektedirler" demiştir. Fakat meseleye tarihsel bakarsak şunu hatırlarız: Dirimselcilik (*vitalism*) fikri terk edilene kadar yaşam olgusu son derece gizemli gözüküyordu. Yaşam, ölü olan cansız maddelerin bir türevi olamazdı. Onu mümkün kılan özel bir töz-öz (veya *power*) lazımdı. Bu kadar özel bir anlam yüklenmesi boşuna değildir. Birçok hayati önemde olan pratik, sosyal ve felsefi problem yaşam ve ölümü nasıl tarif ettiğimize sınıksız şekilde bağlıdır. Bunlara örnek olarak kürtaj, etik, kadın hakları, metafelsefe, felsefe tarihi, ötenazi, trans-hümanizm ve hayvan hakları sorunu örnek verilebilir. Bunların her biri soluğu doğrudan epistemoloji ve zihin felsefesi tartışmalarında alacaktır. Dirimselcilik güç kaybetti, yaşam fiziko-kimyasal süreçlerle açıklandı. Yaşam gücü denen özel şeyin/kuvvetin yerini basbayağı fiziksel ve kimyasal süreçler almıştı. Ama böyle olunca yaşam denilen olgunun tarifini yapmak daha doğrusu belirli bir tarifte evrensel uzlaşma yakalamak kolaylaşmamış, aksine çok zorlaşmıştır (bkz. Weber, 2015). Weber aynı yerde, felsefede geleneksel olarak

⁸ Pozitivist sözcüğünü kötü anlamda kullanmıyorum. Daha çok, "Wittgenstein ölüm ve yaşam probleminde tasfiyeci tarzda bakmıştı" deseydim belki de daha doğru olurdu. Burada ilginç olan şey onun dalga geçtiği "tüm bilimsel kısım çözüldükten sonra hala devam edecek gibi gözükken" ifadesinin aynısı bugün analitik zihin felsefesinin tam kalbine yerleşmiş olan iç-nitelik tartışmasında tekrar karşımıza çıkar. İç-nitelik günümüz analitik zihin metafizikçileri için aynı Kıta felsefecilerinin bir kısmına ölüm-yaşam probleminin gözükteği gibi gözüküyordu. Buradaki ironinin ülkemizde gözden kaçıyor olması son derece acıdır. Analitik felsefenin kurucularından Wittgenstein'in öldürmeye yeltendiği şeyin ruhu şimdi tam da öldürmek isteyenin torunlarında can bulmuştur.

üç major yaşam nosyonu olduğunu belirtir: Aristoteles, Descartes ve Kant. Kendisinin de kabul ettiği dördüncü yaklaşım basitçe kompleks sistemlerin belirli türlerinin beliren (*emergent*) özelliği olarak yaşamı tanımlamaktır. Şimdi ölüm ve yaşam kavramlarını, onlar için verilen tanımları ve kavramları ölçülebilir hale getirmeye çalışan ölçütleri inceleyelim. Bunu yaparken de en azından analitik felsefecilerin sıklıkla söylediği gibi, ölüm kavramı ve ölüm tespitine yarayan ölçütlerin ayrılabilir olması ihtimalini de göz önünde bulunduracağım (krş. Luper, 2016).⁹

Ölüme çok disiplinli bir bakış

“Bir insanın kendi ölümünü tahayyül etmesi zordur, dünya ve deneyimin sona ereceğini düşünmek zordur. Mutlak hiçlik veya mutlak son deneyimimiz içinde gözükmemektedir. Başka birisinin ölümünde biz onun dünyasının değiştiğini söyleyebiliriz. Onun değiştiğinin bilincindeyizdir” (Shibles, 1974, s. 69).¹⁰ İyi ama ölümü deneyimleyen veya deneyimleyemeyen tam olarak nedir veya kimdir? İnsan diyebilirsiniz, ama ne anlamda dediğimiz üzerine iyice kafa yormalıyız. Bedenimiz, beynimiz, bilincimiz, ruhumuz, zihnimiz veya benliğimiz ilk akla gelecek cevaplar arasındadır. Örneğin Türkçede “ruhu şad olsun!” der birçok kişi öldüğüne inandıkları için. Yani kabaca söylersem “ruhu mutlu (huzurlu) olsun” anlamına gelir. Ruhun nerede huzura kavuşmasının umulduğu ayandır: ahiret. Yanlış anlaşılmak istemem. Benim burada tartıştığım şey kesinlikle ölümden sonra bir yaşamın varlığı değildir. Derdim dünya üzerinde binlerce yıldır milyarlarca insanın ölüm kavramında “deneyimleyen ölü” gibi şeylerin epistemik tutarsızlık hissedilmeden içerilmiş olmasıdır. Ahiret inancını düşünelim. Türk Dil Kurumu sözlüğü şöyle diyor: “Dini inanışa göre, insanın öldükten sonra dirilip sonsuza dek kalacağı ve Tanrı’ya hesap vereceği yer, öbür dünya, öteki dünya” (“Büyük Türkçe Sözlük”, y.y.). Yani aslında ölen kişi bir bakıma ölümsüzlüğe kavuşmuş oluyor. Ruhumuz neyin ölümünü deneyimler veya neyin ölümünü deneyimleyemez? Burada kötü edebiyat yaptığım ve metaforik konuştuğum düşünülebilir. Ama durum bu değildir. Gerçekten de dünyada milyarlarca kişi buna benzer inançlara sahiptir.¹¹ Ruh, bedenden ayrıldığında yani beden öldüğünde ruh artık sonsuzluk âlemine dâhil olur. İşte o sonsuzluk dünyasında yerini

⁹ Bu ayrıma ben şahsen çok şüpheyle yaklaşısam da analitik felsefenin en sevdiği ayrım tipinin bu (kavram vs. ölçüt) olduğunu söylesem yeridir. Ayrımı kabul etmem konusunda bastırarak bu noktaya dikkatimi çeken sevgili dostum Tolgahan Toy’a teşekkür etmek isterim.

¹⁰ Bu makaleyi bulup bana gönderen editörümüz Prof. Dr. Abdulkadir Çüçen’e çok teşekkür ediyorum.

¹¹ Ben sadece İslam dininin şu veya bu mezhebinden bahsetmiyorum. Tüm İslam dini, diğer tek tanrılı dinler ve her türden dünya dini inanç sistemini kastediyorum. Burada ölüme, ölüm sonrası yaşama ve yeni bir vücutta hayata devam etmeye dair son derece büyük bir çeşitlilik gösteren inançlar kümesi ile karşılaşılıyor. Ölmek ve yaşamak kavramları son derece zengindir. Aynı şekilde var olma ve var olmama da son derece girift kavramlardır. Özellikle Hindistan’daki yaygın evrenin ve yaratıcının başlangıcına dair çok şaşırtıcı inanışlarını göz

alan ruhun sevinçli, mutlu, huzurlu olmasını dileriz. Ölüp yeniden dirilen ruh mudur yoksa o ruhun önceden bağlı olduğu beden midir? Bu dini bir tartışma gibi gözüксе de fazlasıyla entelektüel bir karakter taşımaktadır. Yine TDK “ruhu şad olsun!” sözü hakkında bize şunu söyler: “ölüler, sevin sin, mutlu olsun’ anlamında kullanılan bir söz.”¹² Biraz kafa karıştırıcı olduğunu kabul etmeliyim. Sevinebilmek, mutlu olabilmek için yaşıyor olmak gerekir. Sevinmek çok tipik bir deneyim türüne işaret eder: deneyimleyen ölü! Demek ki ölülerimiz hem yaşıyor hem de ölü! İlk bakışta sonra derece keskin bir mantıksal çelişki durumuyla karşı karşıya olduğumuzu düşünebiliriz. Ama belki de öyle değildir. Ölen bedenken ölümler dünyasında huzur bulacak olan ruhumuz ise çelişki yumuşar.¹³ Tabii bu durumda yeni bir sorunla karşılaşır gibi gözükmekteyiz. Mezara gömdüğümüz dostumuz öldü mü yoksa ölmedi mi? Mezara gömdüğümüz şey nedir? Gerçekten ve geri döndürülemeyecek şekilde öldüklerine inanıyorsak neden binlerce yıl boyunca mezarlarına yemek ve günlük kullanımlarını eşyaları koyduk? Neden insanlar abdestli şekilde şehit olmak ister? Sadece *bedense* ölen, neden “*kişi* öldü” diyelim ki? *Kişi* (*person*) sözcüğü zaten benliği (*self*) içeriyor diye varsayıyoruz normalde, hem gündelik hayatta hem de felsefede. En azından inanan milyarlarca birey için ruhun olmadığı yerde bilinç, zihin, deneyim veya benlik olabilir mi? Mesele sadece ruhun varlığına inananlar için boy göstermez. Aslında ateistler için de bir problem var. Eğer ölümler birlikte bilinçli deneyim de sona eriyorsa bizim geriye dönük bilinçli deneyimin sadece maddeye bağlı olduğunu da kabul etmemiz gerekir mi? “Bilinçli deneyimin nitel karakteri” söz konusu olduğunda, pek çok analitik zihin felsefecisi indirgemeci türden bir fizikalizme son derece mesafelidir. Aşağıda tartışacağımız üzere, şu anda tıp dünyasında kabul edildiği şekilde, ölümün tekil bir olay-edim değil de adım-adım gelişen bir süreç olduğunu biz zihin felsefecileri de kabul edersek buna bağlı olarak bilincin de kademeli bir şey olduğunu kabul etmek zorunda kalmayacak mıyız? Fakat bu kabulün bir sonucu bilinç deneyimin şeyin yekpare karakterini reddetmek olabilir. Ölüm dereceli ise ölüm deneyimi de dereceli olabilir. İnsan yaşarken bu deneyimi yaşayabilir. Wittgenstein ölümün veya bilinçli deneyimin dereceli olabileceğini hiç düşünmemiştir tahminimce. Ona göre nasıl görüş alanımızdaki belirli bir yüzey aynı anda

önünde bulundurunuz.

¹² Dini bilgisi zayıf olanlar için çok şaşırtıcı olabilecek olan bu açıklamayı kontrol etmek isteyenler için tam linki veriyorum:

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=veritbn&kelime-sec=269005

¹³ Arkadaşımın babaannesi ona, “öldükten sonra kendisinin mezarına gittiklerinde kendi ruhunun orada olacağını ve mezara gelenleri göreceğini söylüyor.” Dahası şunu ekliyor: “Mezarın özellikle baş değil ayak tarafında dikilin ki sizi daha iyi görebileyim.” Ninesinin ruhu bir şeyin ölümünü kesinlikle gözlüyor ve muhtemelen deneyimliyor, ama tam olarak ney, neyi görmüş oluyor? Bu sorunun cevabı benim donanımımı çok aşıyor. Bu makalenin konusu ile doğrudan ilişkili bu hatırasını benimle paylaşan sevgili iş arkadaşımın adını vermiyorum ama ona çok teşekkür etmek isterim.

yeşil ve kırmızı olamazsa ve bunun nedeni renklerin mantıksal yapısıysa ölen kişi de kendi ölümünü deneyimleyemez, çünkü ölüm ve yaşam mantıksal olarak birbirini dışlamaktadır. Fakat ölümün veya yaşamın tanımını herkesi ikna edecek şekilde vermek neredeyse imkânsızdır. Bu tanımları kesin şekilde vermeden ölüm ve yaşamın birbirini kesin olarak dışladığını bilemeyiz. Şimdi aşağıda “tanımlama problemini” tartışacağım.

Tomasz Sahaj “felsefecileri, teologları, hukukçuları ve doktorları aynı oranda tatmin edecek bir ölüm tanımının bulunmadığını” belirtir. Yani ölüm bir tanım, uzlaşım işidir. Hem de en zorundan bir uzlaşım meselesi. Birçok uzlaşım üzerine kurulu tanım gibi burada da pratik olmakta fayda var. Örneğin modern tıpta en yaygın olduğu söylenen Harvard Ölüm Tanımını kullanabiliriz. Ama daha önce Sahaj’ın dikkatimizi çektiği bir noktayı özetlemek istiyorum. Ona göre şu anda tıp âleminde ölüm tekil bir edim olarak değil ama birçok özelliği olan bir süreç olarak algılanır. Sahaj ek olarak, “burada ölüm anının bir kurgu olduğunu, ama çok yararlı ve pratik bir kurgu olduğunu görüyoruz” der (2000, s. 37). Bu süreç adım adımdır. Ölümün tanımını vermenin zorlukları olgusal olan herhangi bir şeyin tanımını vermek kadar büyüktür. Tanım sonuçta gerçekten var olan ve bazen de var olması mümkün olan örneklerin hepsini veya büyük çoğunluğunu kapsamayı, onlar için doğru olmayı hedefler. Eski örnekleri kapsamak için yeni bakış açılarının önerilmesinin yanında yeni gözlenen örnekler, tanımın sürekli yenilenmesini gerektirmektedir. Sahaj’ın yine aynı sayfadaki derlemesine göre bilinen farklı ölüm tanımı tiplerinden bazıları şöyledir:

1. Genetik
2. Quantum
3. İşlevsel
4. Sistematik
5. Görünüş
6. Göreceli
7. Mutlak (doku)
8. Klinik ölüm
9. Fizyolojik ölüm
10. Organların ölümü
11. Hücrelerin ölümü
12. Klinik
13. Beyin ölümü
14. Hücresel ölüm

En yaygın yaklaşım beynin ölmesine dairmiş. İyi ama beynin ölmesi ne demektir? Bir noktadan sonra beynin artık düzeltilemez yani geri döndürülemez derecede bozulması demektir. Geri döndürülemez beyin ölümü ne anlama gelir? Tanımını veririz, olur biter diyemeyiz. Analitik felsefe dünyasında tanım vermek sıklıkla sorunları çözmekten çok hasıraltı etmekle sonuçlanır. Felsefede kullanıldığı şekliyle,

pragmatik olmayan analitik tanımlar yanlış bir güven hissi yaratmaya son derece müsaittir. Sözlüğe, ders kitabına bakabiliriz, uzmanların ortak yargısına veya sezgi-mize güvenebiliriz. Bilimsel tanımlar tipik olarak pratik yönelimli olduğu ve genellikle “gerek ve yeter koşulları veren analitik tanımlar” olmadığından *analitik* felsefecilerin birçoğu açısından yararsız görülebilir. Analitik felsefecilerin arzu ettiği türden *analitik* tanımlar ise *çözümSELLİK* kavramına yaslanmak durumunda olacaklarından *eş anlamlılık*, *yer değiştirebilirlik* ve yine *analitik tanım* gibi kavramların oluşturduğu kapalı çukura çekilecektir. Quine’in (1951) *çözümSELLİK* kavramına yönelttiği eleştiriler haklıysa “geri döndürülemez bir noktadan” kavramsal çözümleme yoluyla bile bahsetmek sağlıklı olmayabilir. Teknoloji geliştikçe, şu an için geri döndürülemez olan bir durum artık geri döndürülebilir hale gelemez mi?

Ölüm aktivite mi, süreç yoksa bir durum mu?

Ölüm yaşamın kaybidir ama bir yaşam olayı mı yoksa yaşamın bitmesi durumu mudur? Luper ölüm sözcüğünün her ikisine de göndermede bulunabileceğini bize hatırlatır (2016, böl. 1.1). Makineye bağlı yaşayan ve fişi çekildiğinde kesin olarak ölecek olanlar, evet, canlı bir organizmadır ama peki onlar hala insan mıdır? (Sahaj, 2000, s. 37). Tümünü makineye bağlanıp önümüzde yatan şey canlı mıdır yoksa ölü mü? Sadece bir organ yığınının ibaret bir şey midir, insanın varlığı organların toplamına mı indirgenmiştir?¹⁴ Acaba ona “işlevini yitirmiş, feshedilmiş” (*defunct*) ama yapay bir yaşama sahip insan diyebilir miyiz? Peki ya “ölümü muallakta kalan veya askıya alınan” insan diyebilir miyiz? Sahaj bu özel durumlar için kullanılan “teknik yaşam” diye bir ifadeyi de not etmiştir. Ama yaşamın teknik olanı olabilir mi? Yaşam organik ve kendiliğinden bir süreç değil mi? Ölüm bir süreçse insan yaşarken deneyimler, ölümünü de deneyimler, deneyimlemenin bittiği an ölüm sonrasıdır. (Gerçi aslında birçok tıbbi durumda insan kesin olarak yaşıyorken deneyim imkânı tükenmiştir: koma ve benzeri sayısız durum). Yoksa deneyimin bitmesi ölüm ile mi başlar? Son derece zorlu bir soruyla karşı karşıya olduğumuz açık olmalıdır.

Beyin-vücut dondurulursa veya bakteri permafrosttan alınırsa ne olur? Tekrar aktive edilen bir beyin ölü halini acaba hatırlayacak mıdır? Bunların cevabını ancak empirik olarak verebiliriz. Bu empirik cevap geleceğin biliminin işidir. Şu anda ölüm olgusuna aslında folklorik yaklaşıyoruz: “Ölüm ve yaşam kavramlarının kendisi de aslında folk bir kuramın kavramlarıdır.”¹⁵ Belki bizim mevcut sezgisel ölüm anlayışımız Kutsal Kitap ölüm biliminin (*scriptural concept of death*) kavramlarından büyük oranda beslenmiştir. Kutsal Kitap ölüm bilimi dediğim şey Kutsal Kitap fiziği,

¹⁴ Bu soruları Sahaj, tümör bilimci Bréhant’ı alıntılararak sıralamıştır (s. 37).

¹⁵ ODTÜ Felsefe Bölümü araştırma görevlilerinden yakın dostum Tolgahan Toy ile kişisel iletişim, 3 Ekim 2017. Ölümün yaşamı mantıksal olarak dışlayıp dışlamadığını benimle tartışan aynı bölümden diğer meslektaşlarım ve arkadaşlarım olan Nesil Aytemir, Berk Yaylım, Aysun Şen ve Sedef Beşkardeşler’e de buradan çok teşekkür etmek isterim.

kimyası, biyolojisi veya jeolojisine paralel bir açıklama çerçevesidir. Birçok insanın gündelik hayatında ölümü algılayışını etkileyen çok etmen olsa da dini metinler ve inanışlar da son derece etkilidir. Pek çok insan yüz milyonlarca yıldır donmuş top- rakta “yaşayan” bakterilerin bulunduğunu bilmez. Bunlara “ölmemiş bakteriler” denmesi için haklı nedenler bulunmaktadır. (Virüs denilen şeyin yaşayıp yaşamadı- ğı ise çok daha karmaşık bir sorudur.) Yakın zamanda kafası dondurularak yüz yıl belki de daha uzun zaman sonra tekrar uyandırılacak insanlar göreceğiz. Hatta bu köpekler için denenmiş bile olabilir. Ya bir beyni ölen bir vücuttan alarak başka bir bedene nakledersek ne olacak? Bilimkurgu filmlerinden fıskırmış gibi gözüken bu sorular aslında görüldüğünden çok ama çok daha derindir. Çoğu zaman bilincimizi bedenimize kilitlenmiş, üniter karaktere sahip gizemli bir şey olarak varsayınız. Ama bu varsayımlarımız sorgulandığında verebilecek çok az bilimsel veya felsefi cevabımız vardır.

Doktorlar, cerrahlar ve anestezi uzmanları ölüm hakkında konuşurken doğru (accurate) bir dilin eksikliğini çekerler (Sahaj, 2000, s. 36). Felsefeciler için ise durum çok daha karmaşıktır. Wittgenstein ise doğru bir ölüm dili geliştirme ihtiya- cının farkına varmayı bile başaramamıştır.

Sonuç

Bu yazımda analitik felsefenin kurucu figürlerinden olan Ludwig Wittgenstein tarafından yazılan Tractatus adlı kısa eserin en son bölümünde yer alan, ölüm ve yaşam ikiliğine dair diyalektik olmayan görüşü eleştirel bir tahlile tabi tutmaya ça- baladım. Ülkemizde birçok kişi, analitik felsefecilerin ölüm ve yaşam türünden so- rulara karşı tümüyle ilgisiz olduğunu düşünür. Bu doğru değildir. Kestirmeci veya yüzeysel olsa da Wittgenstein bu konuda kendi sözünü söylemiştir. Bu söz onun genel mantıksal atomculuğunun bir yansımasından ibarettir. Kendi ölümü karşı- sında, “onlara söyleyin, harika bir hayat yaşadım” diyebilen, yani ölüm karşısında herhangi bir varoluşsal kaygı duymayan Wittgenstein açısından ölüm hiçbir gizeme sahip olmayan basit bir olaydır. Ölüm varsa o yoktur ve o varsa ölüm yoktur. Kimse kendi ölümünü deneyimleyemez. Başkalarınınkini izleyebiliriz. Bu sayede ölümün nasıl bir şey olduğuna dair bir izlenim edinebiliriz. Ölüm ölen dışındakiler tarafından deneyimlenebilir ve onları dönüştürebilir, ama öleni değil. En azından Tractatus çiz- gisinde kalırsak böyle düşünmeye daha eğilimli oluruz. Öldüğümde ben olmayaca- ğım diyesim geliyor benim de ama “ben” neyim veya kimim? Ölen ben miyim, yoksa bedenim mi? Ölmek benliğimin deneyimlediği bir olay mı yoksa onun özgür- lüğüne kapıyı açan bir beden durumu mu? Kim bilir.

Kaynakça

- Başaran, A. (2014). How to Read Wittgenstein's Later Works with Gadamerian Ontological Hermeneutics on the Subject of Learning Color Concepts? *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 4(2), 49–62. doi:10.18491/bijop.83370
- Büyük Türkçe Sözlük. (y.y.). *Türk Dil Kurumu (Online)*.
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts adresinden erişildi.
- Glock, H.-J. (2004). Was Wittgenstein an Analytic Philosopher? *Metaphilosophy*, 35(4), 419–444. doi:10.1111/j.1467-9973.2004.00329.x
- Luper, S. (2016). Death. (E. N. Zalta, Ed.) *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*.
<http://plato.stanford.edu/archives/sum2016/entries/death/> adresinden erişildi.
- Quine, W. V. O. (1951). Main Trends in Recent Philosophy: Two Dogmas of Empiricism. *Philosophical Review*, 60(1), 20–43.
- Sahaj, T. (2000). The Philosophical Aspects of Death in Contemporary Medicine. *Lingua ac Communitas*, (10), 35–40.
http://www.lingua.amu.edu.pl/Lingua_10/SAHAJ_10.pdf adresinden erişildi.
- Sayan, E. (y.y.). Kıta Felsefesi — Bilim ve Akla Muhalefet Çabasındaki Bir Felsefe Geleneğinin Eleştirisi. file:///C:/Users/Serdal
Tümkaya/Downloads/KITA_FELSEFESI_BILIM_VE_AKLA_MUHALEFET_C.pdf adresinden erişildi.
- Shibles, W. (1974). Wittgenstein. *Death. An interdisciplinary analysis* içinde (ss. 69–80). Whitewater, Wisconsin: The Language Press.
- Tümkaya, S. (2017). The Tractatus, Logical Space, and Zombies. *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, Bahar(23), 291–306.
- Weber, B. (2015). Life. (E. N. Zalta, Ed.) *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*.
<http://plato.stanford.edu/archives/spr2015/entries/life/> adresinden erişildi.
- Wittgenstein, L. (2013). *Tractatus Logico Philosophicus*. (O. Aruoba, Çev.) (7. bs.). İstanbul: Metis.

